

***Helix glabrata* Von Mühlfeldt, 1824 (Gastropoda, Rissoidae ? Pyramidellidae ?) Schier ultieme verwarring**

J. van der Linden, J.C.A. Eikenboom & H.P.M.G. Menkhorst

Helix glabrata Von Mühlfeldt, 1824 (Gastropoda, Rissoidae ?, Pyramidellidae ?)
almost complete confusion.

The original descriptions of *Helix glabrata* Von Mühlfeldt, 1824, that of *Rissoa punctulum* Philippi, 1836, as well as Philippi's description of *Rissoa glabrata* (*Helix*) Von Mühlfeldt, 1824 have been studied and analysed.

By comparing the shell characters, given in these descriptions with those of the shells in the collections of the authors and in modern literature, the authors come to the following conclusions: *Helix glabrata* Von Mühlfeldt, 1824 is certainly not a *Pisinna glabrata*, but most probably a *Hyala vitrea*.

Rissoa punctulum Philippi 1836 most probably is a mix of two species : *Pisinna glabrata* and *Botryphallus epidauricus*.

The name *Pisinna glabrata* can be maintained, but the authors propose to change the author's name into: Philippi, 1844.

Inleiding

Bij de bestudering van de originele beschrijvingen van soorten ontdekt in de (vroege) negentiende eeuw zijn wij al bij herhaling gestuit op een diagnose die zo vrijblijvend is gesteld dat daarmee meer dan één soort wordt gedekt. Een voorbeeld hiervan is *Helix glabrata* von Mühlfeldt, 1824.

Hoewel Von Mühlfeldt zich er zeker niet in enkele woorden van heeft afgemaakt, is het uiterst bizar te constateren dat circa een kwart eeuw later de ene auteur (Philippi, 1844) uit de tekst opmaakt dat *Helix glabrata* een *Rissoa* zou zijn en anderen (Forbes en Hanley, 1850) er een *Odostomia* in zien. Nota bene een genus uit een geheel andere subklasse.

Wij moeten echter wel bedenken dat er geen mogelijkheid is de tekst van Von Mühlfeldt te toetsen aan enig type-materiaal, want dat is er niet. Anders zou er in het verleden geen verwarring zijn ontstaan of zouden die problemen allang zijn recht getrokken.

Allereerst zullen wij proberen om de verwarring: *Helix glabrata* al of niet identiek aan *Pisinna glabrata*, op te lossen. Daarenboven de vraagstelling: is de *Pisinna glabrata*, zoals wij die nu kennen, wel terug te voeren tot de soort die Philippi in 1836 en 1844 heeft beschreven en waarvan hij het auteurschap in 1844 toedicht aan von Mühlfeldt ?

In een volgende publicatie willen wij de misschien nog grotere verwarring bespreken rond *Odostomia glabrata* Forbes en Hanley, 1850. Is de *Helix glabrata* wel een *Odostomia* ? Is deze *Odostomia glabrata* wel identiek aan de *Odostomia glabrata* volgens van Aartsen (1987).

Taxonomie

Wij zullen, als basis voor verdere discussie allereerst de integrale tekst van Von Mühlfeldt laten volgen.

218

BESCHREIBUNG

27. *Helix glabrata*. Die geglättete Schnirkelschnecke.

Testa ovato-oblonga, tenuis, glabra, albida, apertura ovata. testae labio versus columellam dilatato.

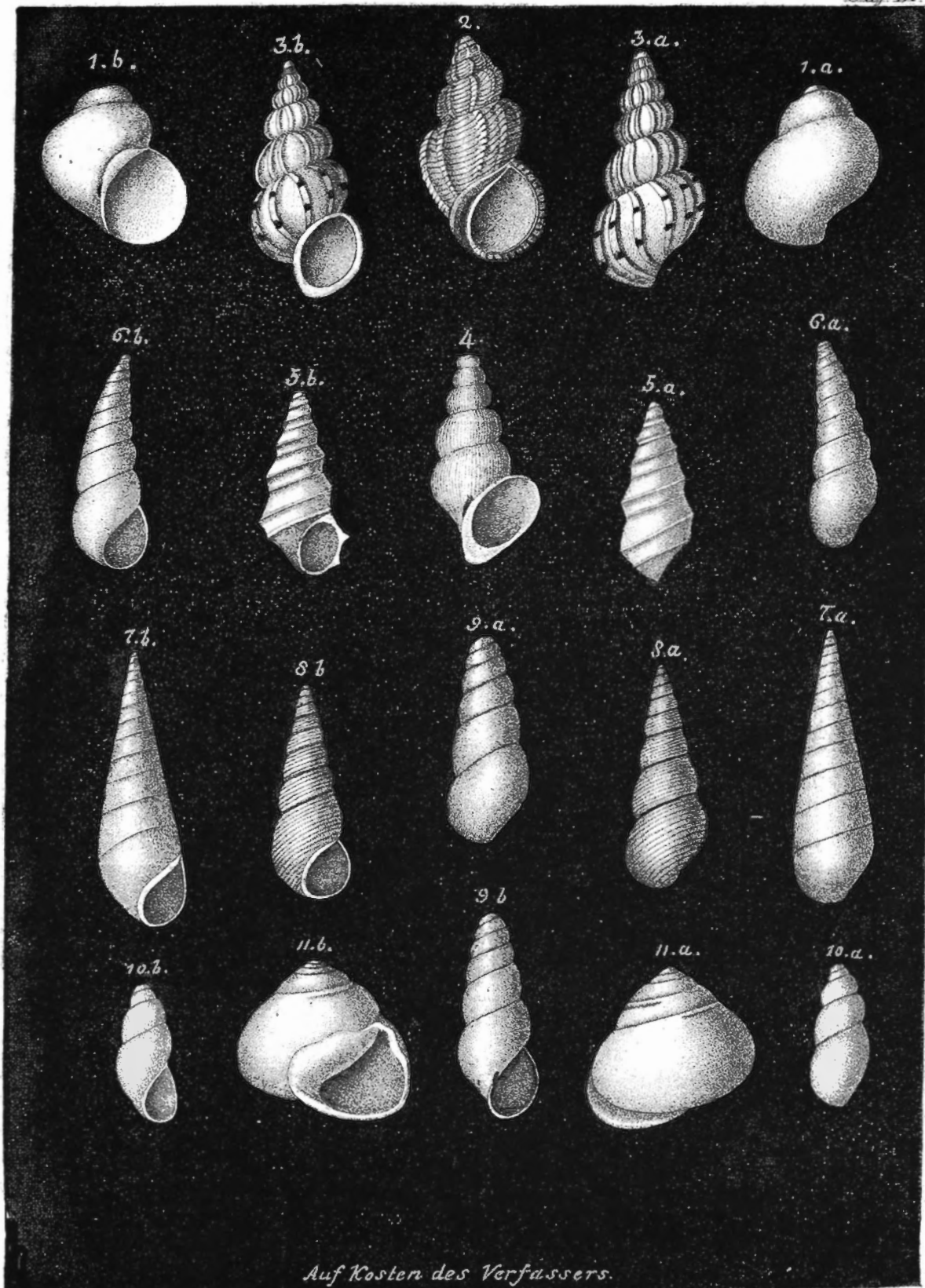
Die verlängert eyförmige, zarte, glatte, weißliche Schale hat eine eyrunde Mündung, und eine gegen die Spindel zu verbreitete Schalenlippe.

Taf. 9. Fig. 10. a. b.

Diese $1\frac{1}{2}$ Linie lange, und $\frac{1}{2}$ Linie dicke, etwas durchsichtige Schnecke hat, vom Rücken an gesehen, $4\frac{1}{2}$, von der Mündungsseite aber nur 4 etwas stark gewölbte Windungen. Die Schalenlippe ist scharf, und am untersten Ende, wo sie sich mit der umgeschlagenen und angewachsenen Spindellippe in Eins vereint, etwas verbreitet und mit dieser gleich breit.

Der Aufenthaltsort sind die Zoophyten Concretionen des Mittelländischen Meeres.

Taf. III.

Plaat 3 uit Von Mühlfeldt, 1824 waarop met de figuren 10 a en 10b *Helix glabrata* is afgebeeld. De originele tekst verwijst abusievelijk naar "Taf. 9".

Kenmerken uit bovenstaande soortbeschrijving zetten wij nu af tegen de kenmerken van *Pisinna glabrata*, althans de soort die wij heden ten dage onder die naam kennen. Een en en ander met een wel zeer verrassende en verwarrende uitkomst.

Helix glabrata is volgens de auteur fragiel (zart).

Pisinna glabrata is, zeker gezien zijn geringe afmetingen, een zeer stevig schelpje. Zelden vindt men in gruis, waarin deze soort voorkomt, fragmenten ervan of sterk beschadigde exemplaren.

Helix glabrata is volgens de auteur wit.

Pisinna glabrata is voor het overgrote deel donker roodbruin of licht goudbruin. Een kleine minderheid in sommige monsters heeft een witte laatste winding, de hogere windingen lichtbruin. In deze monsters is nog geen 1% van de exemplaren geheel wit. Het zou toch uiterst onwaarschijnlijk zijn te veronderstellen dat von Mühlfeldt uitsluitend witte exemplaren heeft gezien.

Helix glabrata heeft volgens de auteur een 'eyrunde Mündung'.

Pisinna glabrata heeft een bijna ronde mondopening. Zeker niet eivormig.

Helix glabrata heeft volgens de tekeningen van de auteur een buitenrand van de mond die ligt in het profiel van de windingen.

Bij *Pisinna glabrata* ligt deze daar (ver) buiten.

Helix glabrata heeft volgens de auteur een scherpe bui-

tenrand van de mondopening.

Pisinna glabrata heeft rondom een vrij brede, enigszins omgeslagen mondrand.

Helix glabrata is volgens de auteur een 'etwas durchsichtige Schnecke'.

Pisinna glabrata is opaak.

Helix glabrata heeft volgens de auteur 'stark gewölbte Windungen'.

Pisinna glabrata heeft vrij vlakke tot licht bolle windingen die duidelijk in elkaar overlopen.

Helix glabrata heeft, volgens de tekeningen van de auteur, een diepe en wijde sutuur, onder een hoek van bijna 45° met de lengte as door de schelp.

Pisinna glabrata heeft een zeer ondiepe en zeer nauwe sutuur, onder een hoek van 80° met de lengte as door de schelp.

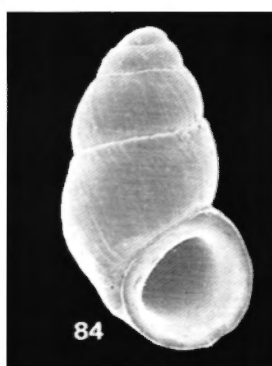
Helix glabrata is volgens de auteur 1½ 'linie' hoog; dit is ± 3¼ mm *)

Pisinna glabrata is ± 1.5 mm hoog. Een wel heel groot verschil.

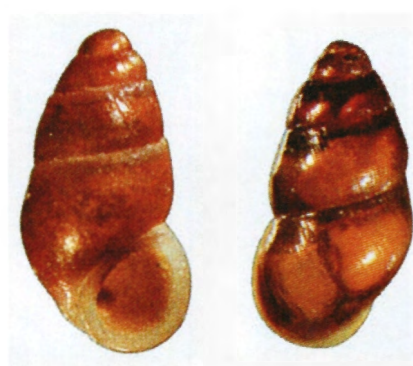
*) Wij zijn uitgegaan van de veronderstelling dat 1 'linie' 1/12 duim lang is; 1 duim is 26.15 mm, hetgeen resulteert in iets meer dan 3¼ mm voor 1½ lijn. Philippi geeft kleine lengtematen aan met het teken .....'''. Wij weten (Nofroni & Tringali, 1995: 39) dat 3''' gelijk is aan 6.6 mm, derhalve is 1½ lijn 3.3 mm, als tenminste 1 linie en 1''' gelijk zijn, wat blijkt want de uitkomsten van beide berekeningen zijn gelijk. Ook via andere bronnen komen de auteurs dezes steeds uit op waarden die liggen tussen 3 mm en 3.5 mm voor 1½ linie.

Helix glabrata. Uit: Von Mühlfeldt, 1824, plaat 3, figuren 10a en 10b.

Pisinna glabrata. Uit: Van Aartsen et al., 1984, fig. 84.

Pisinna glabrata. Uit: Gianuzzi-Savelli et al., 1997, p. 119, fig. 513.

Op maar liefst negen punten blijken nu de door Von Mühlfeldt beschreven en getekende kenmerken van zijn *Helix glabrata* in volstrekte tegenspraak te zijn met die van *Pisinna glabrata* (zowel in de moderne literatuur als in natura) zoals wij die nu kennen. Door onze tekst-analyse is aangetoond dat beide nooit identiek kunnen zijn en derhalve tot twee verschillende soorten behoren. Echter doemt weer een nieuw probleem op: is de soort die wij thans kennen als *Pisinna glabrata* wel identiek aan de soort die Philippi heeft beschreven als *Rissoa*?

Aanvankelijk was dat *Rissoa punctulum* Philippi, 1836, later – kennelijk doordat hij het werk van Von Mühlfeldt toen pas had gelezen – door Philippi in 1844 gecorrigeerd in *Rissoa glabrata* (Von Mühlfeldt, 1824), een verandering van soortnaam en auteur die dus kant noch wal raakt.

De integrale tekst van Philippi's publicaties over dit onderwerp volgt hierna.

20. *Rissoa Punctulum*21. *mihi* v.t. X. f. 11.

R. testa oblonga, obtusa, laevisissima, alba aut fulva, anfractibus quatuor convexiusculis, apertura oblongo-ovata, labro simplici.

In littore penins. Thapsi duo sp. alba hyalina, unum rufescens legi.

Testa minutissima, 3/4''' longa, tenui, pellucida, anguste oblonga, valde obtusa, subtruncata; anfractus laevissimi. A R. minutissima Mich., cui quoad formam simillima, differt anfractibus quatuor non sex, laevissimis, non sulcatis, neque superioribus costulatis.

Philippi, 1836. Enumeratio, deel I.

32. *Rissoa glabrata* (Helix) v. Mühlfeld Ph.

Efr.vol. I. P. 154. t. X. f. 11 (nom. R. punctuli).

R. testa oblonga, subcylindrica, obtuse, laevissima, subperforata; apertura oblongo-ovata, simplice.

Helix glabrata v. Mühlf. *Verhandlungen. d. Berl. Gesell. 1824. vol I. p. 218, t. 3. (9) f. 10. bene. Magnisi, Sorrenti, rara.*

Philippi, 1844. Enumeratio, deel II.

Wij zijn uitsluitend aangewezen op de tekst, want ook van Philippi is nimmer type-materiaal gevonden. Wat nu veroorzaakt onze twijfel?

- 1° de schelp is 'tenui, pellucida'- fragiel en doorschijnend terwijl *Pisinna glabrata* stevig en ondoorschijnend is.
- 2° is 'hyalina' glasachtig (zie onder 1°)
- 3° van de vijf exemplaren die Philippi noemt is er één 'fulva' – goudbruin, een tweede 'rufescens'- roodachtig (conform *Pisinna glabrata*). Drie van de vijf zijn echter 'alba' (al of niet hyalien). Tientallen monsters nalopend hebben wij geconstateerd dat hooguit 1% van *Pisinna glabrata* opaak wit is. Bij Philippi ligt het het percentage op 60%. Hoe is dat te verklaren?
- 4° 'apertura' oblongo-ovata'- een langwerpige ovale mondopening, terwijl de mond van *Pisinna glabrata* vrijwel rond is.

Wij vermoeden dat Philippi een mengsel van twee verschillende reeksen kenmerken heeft beschreven. Naast *Pisinna glabrata*, de toen nog onbeschreven soort *Botryphallus epidauricus* (Brusina, 1866), een soort die qua afmetingen en vorm sterk lijkt op *Pisinna glabrata*, maar glasachtig wit is, veel fragieler is en duidelijk een meer ovale dan rond mondopening heeft. Ons vermoeden wordt min of meer ondersteund door de opmerkingen van Watson (1873, pag. 386 en 1897, pag. 311) die de mogelijkheid niet uitsloot dat *Rissoa glabrata* (Von Mühlfeldt), zoals is beschreven door Philippi, identiek zou aan *Rissoa balteata* Manzoni, 1868, de soort die later werd beschouwd als junior synoniem van *Botryphallus epidauricus* (Brusina, 1866).

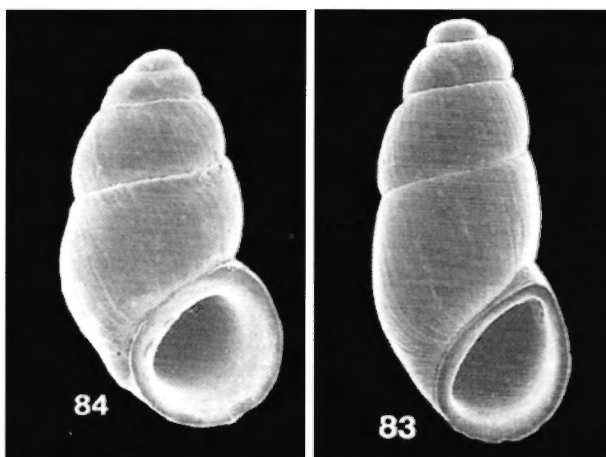
De beschrijving van Brusina accordeert ook uitstekend met die delen uit de diagnose van Philippi die haaks staan op de kenmerken van *Pisinna glabrata*:

".....tenuis vitrea.....trasparenza delle conchiglie..... L'apertura è ovata, dilatata.....".

Kort en goed, verwarring al om en deels volstrekt niet te begrijpen. Want valt er nog te twisten over de mate van bolling der windingen of over de vorm van de mond: meer rond of meer ovaal, de door Von Mühlfeldt opgegeven hoogte van 3¼ mm, is toch niet te rijmen met de 1½ mm van *Pisinna glabrata* en *Botryphallus epidauricus*?

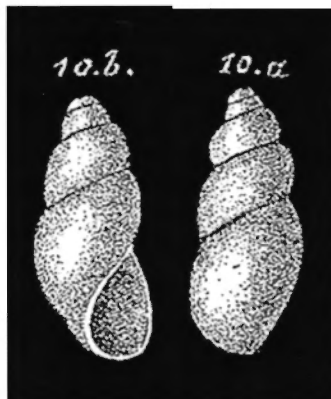
Uit hoofde van de stabiliteit in de naamgeving, iets waar de auteurs dezes zeer veel waarde aan hechten, lijkt het ons de beste oplossing om de naam *Pisinna glabrata* maar te handhaven. Vervanging door het taxon *Pisinna punctulum* (Philippi, 1836) lost ook niets op en de naam *Pisinna sabulum* (Cantraine, 1842) is wel erg obscuur. Wel lijkt het ons zinvol de auteur von Mühlfeldt, die in de versterkte niets van doen heeft met *Pisinna glabrata*, te vervangen door Philippi, 1844.

Uiteindelijk is dat ook gebeurd (terecht of onterecht) met *Odostomia glabrata*. Oorspronkelijk door Forbes en Hanley genoemd "*Odostomia glabrata* Mühlfeldt", later vervangen door *O. glabrata* Forbes & Hanley, 1850.

Links *Pisinna glabrata*, rechts *Botryphallus epidauricus*, beide 1½ mm; qua vorm veel op elkaar gelijkend, de mond van de *Pisinna* echter veel ronder. Verschil in kleur en doorschijnendheid vallen hier natuurlijk volkomen weg. Beide afbeeldingen uit v. Aartsen, e.a., 1984, p. 110, figs. 83 en 84.

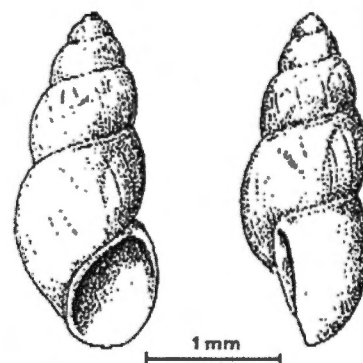
Wij hebben aangetoond dat de *Helix* van Von Mühlfeldt geen *Pisinna* is en naar het zich laat aanzien evenmin een *Odostomia* (zie onze volgende bijdrage). Thans dienen wij ons af te vragen wat *Helix glabrata* dan wel is. De auteurs zijn unaniem van mening dat de afbeeldingen van *Helix glabrata* sterk doen denken aan *Hyala vitrea* (Montagu, 1803,***) zoals men op de figuren hieronder kan zien. Daarnaast zien wij, de negen kenmerken van *Helix glabrata* afzettend tegen die van *Hyala vitrea*, een opmerkelijke overeenkomst.

Helix glabrata. Uit: von Mühlfeldt, 1824, pl. 3, figs. 10a en b.

Hyala vitrea. Uit: Giannuzzi-Savelli et al., 1997, p. 125, fig. 551.

Hyala vitrea. Uit: Graham, 1988, p. 207. (met dank aan de Linnean Society of London)

Helix glabrata is :

fragiel	dit komt overeen met <i>Hyala vitrea</i>
wit	idem
min of meer transparant	idem
eivormige mond	idem
buitenrand mond ligt in in het profiel der windingen	idem
scherpe buitenrand mond	idem
sutuur als op tekening	idem
hoogte ruim 3 mm	idem (2½ a 3½ mm)
sterk bolle windingen	<i>H.vitrea</i> heeft matig bolle windingen, echter zien wij dit op de tekening van Von Mühlfeldt ook.

Mochten onze gevolgtrekkingen juist zijn, dan heeft dat (gelukkig) geen invloed op de stabiliteit in de nomenclatuur, aangezien *Helix glabrata* Von Mühlfeldt, 1824 dan een junior synoniem zou zijn van *Hyala vitrea* (Montagu, 1803).

Conclusies

Het eerste probleem waarop wij zijn gestuit is het feit dat noch Von Mühlfeldt, noch Philippi enig type-materiaal hebben nagelaten. Een gegeven dat – zeker wat betreft von Mühlfeldt – reeds speelde in het midden van de 19^e eeuw.

Aangezien men zich vanaf het midden van de 19^e eeuw uitsluitend kon verlaten op de oorspronkelijke teksten, is het van het grootste belang dat men deze goed leest en correct interpreteert. Het is ons gebleken dat dit zelden het geval is geweest, waardoor grote verwarring is ontstaan.

Het is buitengewoon verwarrend dat Philippi (1844) zijn in 1836 beschreven *Rissoa* (= *Pisinna*) *punctulum* heeft omgedoopt in *Rissoa* (= *Pisinna*) *glabrata* (Von Mühlfeldt, 1824), terwijl nauwkeurige tekstvergelijking heeft aangetoond dat beide totaal niets van doen hebben

**) Ook bijna anderhalve eeuw geleden hadden sommigen al hun twijfel over de identiteit van *Helix glabrata*. Brusina (1866) noemt in dit verband Sandri die in de soort van Von Mühlfeldt een *Hydrobia ventrosa* ziet. Een veronderstelling die wij niet kunnen delen.

met elkaar. Slechts door de tekst van Von Mühlfeldt foutief te interpreteren heeft Philippi de door hemzelf beschreven *Rissoa glabrata* toegeschreven aan Von Mühlfeldt.

Als men terwille van de stabiliteit in de naamgeving het taxon *Pisinna glabrata* wil handhaven, dan dient men de auteur ervan te vervangen door Philippi, 1844.

Wij zijn van mening dat *Rissoa punctulum* Philippi, 1836 (later door de auteur vervangen door *Rissoa glabrata*) feitelijk een mengsel is van voornoemde soort en *Botryphallus* (voorheen *Peringiella*) *epidauricus* (Brusina, 1866). De discrepantie tussen de in de tekst van Philippi genoemde kenmerken en de werkelijke kenmerken van *Pisinna glabrata* worden door deze mening volledig verklaard.

Dankbetuiging

Met dank aan Matthias Glaubrecht en Lothar Maitas van het Museum für Naturkunde van de Humboldt Universität in Berlijn voor het kopiëren en opsturen van delen uit Von Mühlfeldt's artikel uit 1824.

Literatuur

- AARTSEN, J.J. VAN, H.P.M.G. MENKHORST & E. GITTENBERGER, 1984 - The marine Mollusca of the Bay of Algeciras, Spain, with general notes on Mitrella Marginellidae and Turridae. – Basteria suppl. 2: 1-135-
- AARTSEN, J.J. VAN, 1987. - European Pyramidellidae: III. Odostomia and Ondina. – Boll. Malacologico 23 (1-4): 1-34.
- BRUSINA, S., 1866. - Contribuzione della fauna dei molluschi Dalmati – J.R. Soc. Zool. Botanica di Vienna : 1-139.
- GIANNUZZI-SAVELLI, R., F. PUSATERI, A. PALMERI & C. EBREO, 1997. Atlante delle conchiglie marine del Mediterraneo. Vol. 2. La Conchiglia, Roma. Pp. 1-258.
- GRAHAM, A., 1988. Molluscs: Prosobranch and pyramidellid Gastropods. Keys and notes for the identification of the species. – Synopses of the British fauna (new series), 2 (2nd ed.): 662 pp., 276 figs.; Leiden. / E.J. Brill, Dr. W. Backhuys.
- MÜHLFELDT, J.C. Megerle VON, 1824. - Beschreibung einiger neuen Conchylien – Verh. Gesellsch. Naturf. Freunde. Berlin I : 205-221.
- NOFRONI, J & L.P. TRINGALI, 1995. - Random notes of eastern

- Atlantic Mediterranean and Lessepsian Pyramidellidae.....
 – Notiz. C.I.S.M.A., Roma 17 : 21-49
- PHILIPPI, R.A., 1836. Enumeratio molluscorum Siciliae.....
 I-268. Berolini.
- PHILIPPI, R.A., 1844. - Enumeratio molluscorum Siciliae.....
 II : 1-303. Halis Saxonum.
- WATSON, R.B., 1873. On some marine Mollusca from Madeira.
 – Proc. zool. Soc. London : 361-391.
- WATSON, R.B., 1879. On the marine Mollusca of Madeira.... –
 J. Linn. Soc. zool. London, 26 : 233-237.

J. van der Linden,
 Frankenslag 176,
 2582 HZ Den Haag.
 J. Eikenboom,
 Asmusstraat 7,
 3221 BA Hellevoetsluis.
 joop.eikenboom-t@telfort.nl
 H. Menkhorst,
 Weegbree 32,
 2923 GM Krimpen a/d IJssel.
 henkmenkhorst@planet.nl

Adressen van de auteurs

De Tapijtschelpen van Zeeland en de Zuid-Hollandse eilanden

F.F.L.M. Titselaar

Summary

Four carpet-shells from Zeeland and the islands of Zuid-Holland are briefly described: *Venerupis senegalensis* (Gmelin, 1791); *Ruditapes philippinarum* (Adams and Reeve, 1850); *Ruditapes decussatus* (L., 1758) and *Venerupis aurea* (Gmelin, 1791).

Inleiding

In het midden van de jaren tachtig woonde ik in Nijmegen en reed ik regelmatig naar Kwade Hoek op Goeree. Daar vond ik destijds mijn eerste Nederlandse tapijtschelpen. Voor mij een bijzondere vondst die thuis in de collectie verdween met de naam *Venerupis pullastra* (Montagu, 1803) op het etiket. Onder die naam stond de soort o.a. beschreven in Entrop, 1975 en in Kaas & Ten Broek, 1942. Prud'homme van Reine (1940) gebruikt het genus *Paphia* voor deze bivalve. Tegenwoordig hanteren we de oudere naam *Venerupis senegalensis* (Gmelin, 1791).

Vanaf mijn verhuizing naar de Zeeuwse Deltawateren heb ik steeds grotere aantallen tapijtschelpen kunnen waarnemen. Eerst vooral in de Grevelingen en langs de Noordzeekust (Neeltje Jans). Later kwamen daar de vondsten uit de Oosterschelde bij.

De afgelopen periode hebben de tapijtschelpen veel aandacht opgeëist, want ze kregen gezelschap van zowel de Filippijnse als de Geruite en de Gouden tapijtschelp. Bij de classificatie van de Veneridae wordt sterk gelet op schelpkenmerken. Deze kenmerken worden gebruikt bij het vaststellen van onderfamilies en geslachten. Doordat er weinig consensus bestaat verschuiven soorten met enige regelmaat van het ene naar het andere geslacht. De meest gebruikte classificatie is die van Keen (1969).

Soortbeschrijvingen

Venerupis senegalensis (Gmelin, 1791)

Fig. 1-4

Synonymie

Venerupis senegalensis (Gmelin, 1791). [Beschreven als

Venus senegalensis]. Bruyne, de, 1994: pag. 83 fig. 46. Bruyne, de, 2004: 184, fig. linksboven.

Venerupis corrugata (Gmelin, 1791). [Beschreven als *Venus corrugata*]. Poppe & Goto, 1993: 125, pl. 22, figs. 8a, 8b, 8c.

Venerupis saxatilis (Fleuriu de Bellevue, 1802). Tebble, 1976: 123, pl. 7, fig. i.

V. saxatilis heeft een schelp met een grovere sculpuur dan *V. senegalensis*. De dieren leven ingeboord in hard substraat en hechten zich vast met een byssusdraad. Het is onduidelijk of *V. saxatilis* een aparte soort is of een ecophenotypische variatie van *V. senegalensis*.

Paphia pullastra (Montagu 1803). [Beschreven als *Venus pullastra*]. Prud'Homme van Reine, 1940: 55, pl. XX fig. 55. Kaas & Ten Broek, 1942: 107, pl VI, fig. 7.

Venerupis pullastra (Montagu 1803). Entrop, 1975: 54, pl. pag. 55 rechtsonder. Tebble, 1976: 121, pl. 8, fig. g; text-fig. 58.

Beschrijving

Schelp stevig, langwerpig, rechthoekig. Top niet in het midden. Lengte maximaal 5 cm. Hoogte 3,5 cm. Met een patroon van fijne, concentrische ribbels over de lengte van de schelp. Ribbels verdikt aan de achterzijde van de schelp. Vaak met duidelijke groeiringen. Heterodont slot. De binnenwaarts gerichte inbocht van de mantellijn tot de helft van de schelpenlengte of net iets verder. Kleur vuilwit, geelwit, grijsbruin, vaak met bruinrode, soms paarsbruine vlammen en v-vormige vlekken en lijnen.

Voorkomen

Op de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden algemeen langs de Noordzeekust, met name op Neeltje Jans en bij Kwade Hoek op Goeree-Overflakkee. Zeer algemeen in de Grevelingen en in de Oosterschelde. Minder algemeen in het westelijk deel van de Westerschelde. Ook in het Veerse Meer.